

О. С. Капінус

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТА ТА СУБ'ЄКТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано наявні в науковому дискурсі психолого-педагогічні підходи до питання формування суб'єкта та суб'єктності у майбутніх офіцерів Збройних Сил України під час навчання у вищих військових навчальних закладах. Здійснено узагальнення та визначено сутність та зміст професійної суб'єктності офіцера Збройних Сил України як інтегральної професійно важливої якості, що визначає його життєві та професійні перспективи як суб'єкта військово-професійної діяльності.

Установлено, що професійна суб'єктність визначає тенденцію і здатність людини до ініціації і регулювання професійної активності відповідно до внутрішніх критеріїв ефективності та доцільності в ситуаціях, які передбачають певну свободу вибору і відповідальність за нього. Визначальною якістю суб'єктності є авторство власного життя, яке не є можливим без самовизначення, вираженості певної позиції людини. Проблема розвитку суб'єктності знаходить відображення у недостатній розвиненості або диспропорціях окремих її компонентів.

Визначено, що об'єктивною передумовою професійної успішності офіцера Збройних Сил України є сформована суб'єктність, яка безпосередньо впливає на результати його військово-професійної діяльності. Її формування відбувається під час навчання у вищих військових навчальних закладах та продовжується під час служби у військових частинах.

Узагальнення наявних у науковому дискурсі поглядів дозволило дійти висновку, що професійна суб'єктність офіцера є вищою формою регуляції його військово-професійної діяльності та важливою передумовою особистісно-професійної самоактуалізації, що забезпечує узгодженість особистих потреб, здібностей, очікувань відповідно до умов та вимог військово-професійної діяльності у військових частинах, гармонічно поєднується з позитивною Я-концепцією офіцера, професійною зрілістю, відповідальним ставленням до військово-професійної діяльності та її результатів, адекватною самооцінкою, саморефлексією та активністю в самореалізації у професії офіцера.

Ключові слова: суб'єктність, професійна суб'єктність, формування, структура, офіцер.

Постановка проблеми. В умовах залучення частин та підрозділів Збройних Сил України до виконання службово-бойових завдань та здійснення реформування у відповідності до потреб сьогодення одним із пріоритетних завдань є зміна системи підготовки офіцерських кадрів як основи та запоруки ефективного виконання службових та бойових завдань військовими частинами та підрозділами, подальше вдосконалення процесу військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах.

Специфічність військово-професійної діяльності офіцера визначається низкою педагогічних, психологічних, соціальних, моральних та інших аспектів, які пов'язані з необхідністю ухвалення самостійного, виваженого та обґрунтованого рішення як в умовах повсякденної життєдіяльності військових частин, так і під час виконання бойових завдань.

Вимоги до особистості офіцера, що постійно зростають, зумовлюють необхідність його суб'єктного внеску в якісну зміну об'єкта діяльності, гнучкість мислення, поведінки, виваженість в ухва-

ленні рішень, здатність усвідомлено брати на себе відповідальність за результати своєї діяльності.

Вивчення питання формування суб'єктності курсантів ускладнюється тим, що в сучасному науковому дискурсі майже відсутні напрацювання з проблеми її формування у вищому військовому навчальному закладі, що визначає необхідність і обґрунтованість дослідження особливостей формування професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів, оскільки курсант, на відміну від студента цивільного навчального закладу, перебуває в якісно інших умовах, які визначаються сформованим специфічним середовищем та пов'язані з військово-професійною взаємодією як із керівництвом, науково-педагогічними працівниками, так і між курсантами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема суб'єкта та суб'єктності в науковому дискурсі не є новою, її досліджували філософи, психологи, соціологи та педагоги. На сучасному етапі дослідження проблеми суб'єкта та суб'єктності здійснюється в таких аспектах: історико-філософське розуміння суб'єкта (В.О. Лекторський,

А.Ф. Лосєв, М. Мамардашвілі, К.А. Сергєєв, В.В. Соколов та ін.), загально філософські та соціально-філософські дослідження проблеми суб'єкта (В.Л. Акулов, В.С. Барулін, С.С. Батенін, О.В. Боголюбова, А.П. Бутенко, Г.Г. Водолазов, І.А. Гобозов, В.С. Грехньов, К. Момджян, Ю.М. Резнік, В.П. Сержантов, О.Г. Спіркін та ін.); психологічні аспекти проблеми суб'єктності людини (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, П.П. Блонський, А.В. Брушлинський, Л.С. Виготський, Н.С. Глуханюк, В.В. Давидов, О.В. Запорожець, Є.І. Ісаєв, Є.О. Клімов, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, О.Р. Лурія, С.А. Огнєв, В.І. Осьодло, А.В. Петровський, С. Рубінштейн, В.І. Слободчиков та ін.).

Проблему професійного розвитку людини як суб'єкта діяльності досліджували І.В. Ващенко, М.С. Корольчук, В.О. Лефтеров, О.Р. Малхазов, Є.М. Потапчук, О.Д. Сафін, О.В. Тімченко та ін.

У педагогіці суб'єктність досліджується за такими напрямками: як якісна ознака активних учасників навчального процесу (К.О. Абульханова-Славська, А.Г. Асмолов, О.М. Волкова, В.В. Давидов, І.І. Іванова, Н.С. Каган, А.К. Осницький, В.А. Петровський, В.І. Слободчиков, І.А. Серьогіна, Г.А. Цукерман, А.Н. Еткінд, І.С. Якиманська та ін.), педагог та учень як суб'єкти в педагогічному діалозі (В.В. Горшкова, О.А. Дубасюк, О.І. Казакова, В.В. Ягупов), методи та засоби формування суб'єктності (Г.І. Аксьонова, А.Р. Бекирова, В.В. Горшкова, М.Г. Єрмолаєва, Н.А. Кристаль, Н.К. Сергєєв та ін.), людина як суб'єкт – Я (В.С. Агапов, В.О. Ведіняпіна, О.В. Іващенко).

Значна кількість наукових досліджень присвячена питанню навчання і виховання майбутніх офіцерів, формування суб'єктності. Це праці російських та українських педагогів і психологів (Ш.О. Амонашвілі, Ю.К. Бабанський, О.В. Барабанщиков, І.Д. Бех, Г.П. Васянович, С.У. Гончаренко, М.О. Данилов, К.М. Дурай-Новакова, М.І. Д'яченко, А.І. Дьомін, Л.В. Занков, І.А. Зязюн, Л.О. Кандилович, Л.М. Карамушка, Н.Л. Коломінський, Г.С. Костюк, В.Г. Кремень, І.Я. Лернер, В.С. Лутай, О.Г. Молл, В.О. Моляко, М.І. Нецадим, Н.Г. Ничкало, А.В. Петровський, О.Г. Романовський, О.Я. Савченко, С.О. Сисоєва, О.В. Сухомлинська, В.В. Ягупов, М.Д. Ярмаченко), зарубіжних учених (К. Арджіріс, Г. Емерсон, Ч. Бернард, М. Вебер, П. Друкер, Д. Макгрегор, А. Маслоу, Е. Мейо, Ф. Тейлор, А. Файоль, М. Фоллет).

Мета статті. Головною метою статті є теоретичне обґрунтування актуальної психолого-педагогічної проблеми формування професійної суб'єктності офіцера Збройних Сил України, визначення її сутності та змісту, оскільки проблема актуалізації суб'єктності курсантів як майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах ще не має достатнього

теоретичного, методологічного та методичного обґрунтування в педагогічній науці.

Виклад основного матеріалу. Тенденції розвитку військово-професійної освіти дозволяють розглядати розвиток суб'єктного потенціалу майбутніх офіцерів Збройних Сил України під час навчання у вищих військових навчальних закладах як провідного фактора покращення системи військової освіти. Завдання, які стоять перед Збройними Силами України на сучасному етапі, підвищують вимоги як до офіцера, так і до системи військової освіти, що актуалізує проблему формування професійної суб'єктної активності майбутніх офіцерів – особливої інтегральної професійно важливої якості, що визначає життєві та професійні перспективи як суб'єктів військово-професійної діяльності.

Одним із визначальних завдань вищої військової освіти є створення умов опанування курсантами – майбутніми офіцерами особистісних та професійних сенсів, цінностей, цілей, змісту, способів та засобів свого розвитку спочатку як суб'єктів навчальної діяльності, а потім і суб'єктів військово-професійної діяльності як офіцерів Збройних Сил України.

Однією з передумов позитивної оцінки професійної успішності офіцера Збройних Сил України є сформована суб'єктність офіцера, яка безпосередньо впливає на результати його військово-професійної діяльності, а її формування відбувається під час навчання у вищих військових навчальних закладах та продовжується під час служби у військових частинах.

Теоретичне обґрунтування категорії суб'єкта вперше використовується у роботах Д.М. Узнадзе. Однією з головних характеристик суб'єкта автор виділяє цілісність, яку він пов'язував з установкою. Установка, згідно з Д.М. Узнадзе, – це «стан суб'єкта, модус його існування» [11, с. 279]. Суб'єкт у концепції Д.М. Узнадзе може бути охарактеризований як цілісний, майже тотожний особистості.

Розглядаючи діяльність як прояв суб'єкта, С.Л. Рубінштейн зазначав, що саме суб'єкт у процесі життєдіяльності з урахуванням конкретних обставин виробляє спосіб з'єднання своїх бажань, мотивів зі здібностями у відповідності до свого характеру [7; 8].

Якість і розвиток суб'єктності, на думку С.Л. Рубінштейна, значною мірою визначаються мотиваційною сферою особистості та її самосвідомістю, проявляється не просто у рефлексії свого «Я», а в усвідомленні свого способу життя, своїх відношень із людьми і світом [7].

Істотного розвитку суб'єктний підхід у психології набув завдяки працям К.О. Абульханової-Славської. Слідом за С.Л. Рубінштейном, автор систематично обґрунтовує об'єктивність психічного, відстоюючи положення про те, що «індивід має розглядатися як суб'єкт психічної діяльності» [1, с. 186]. Категорія

«суб'єкт» визначається автором як «...здатність бути причиною перетворення дійсності» [2, с. 4–5]. Суб'єктом є особистість із її здатністю і потребою йти назустріч проблемам, породженими принциповими протиріччями особистості і суспільства, вирішувати їх, що і робить особистість суб'єктом.

Узагальнення напрацювань А.В. Брушлинського, Л.І. Воробйової і В.І. Слободчикова дозволяють дійти висновку, що визначальною якістю суб'єктності є авторство власного життя, яке не є можливим без самовизначення, вираженості певної позиції людини [3; 5; 9].

Суб'єктність, на думку А.В. Бикової, є основною якістю професіонального становлення особистості випускника вишу. Вона визначає якісний рівень освітнього процесу. Суб'єкт професійної діяльності, на думку автора, є особистістю, що володіє якістю професійної суб'єктності – інтегративним соціально-психологічним феноменом, що дозволяє розуміти сенс діяльності, ставити і реалізовувати в його межах своєї мети й ініціювати професійну комунікацію. Учений пов'язує професійну суб'єктність із системою ціннісних орієнтацій, притаманних професійній діяльності [4].

В.І. Осьодло, досліджуючи проблему професійного становлення офіцера, зазначає, що проблема розвитку суб'єктності знаходить відображення у недостатній розвиненості або диспропорціях окремих її компонентів і може виражатися в такому:

а) невміння чи нездатність виявити реально існуюче протиріччя між вимогами, що пред'являються, і рівнем відповідності до свого професіоналізму;

б) неадекватність професійного Я-образу і самооцінки, що є передумовою до самозаспокоєння або психічного дискомфорту у разі її зміни; відсутність чітких, структурованих уявлень про можливості професійної самореалізації;

в) «звуження» позиційно-рольового діапазону у виконанні професійних обов'язків, що провокує розвиток тенденції до обмеженої рефлексії елементів професійних ситуацій у межах суто виконавських, нормативно закріплених функцій офіцера;

г) відсутність необхідних спонук до самостійного покладання цілей у діяльності і професійному саморозвитку, визначенні своєї професійної перспективи, реалізації стратегії її досягнення за рахунок актуалізації професійно-особистісного ресурсу;

д) відсутність власних норм і критеріїв оцінювання якості своєї праці, орієнтація на «зовнішню» оцінку, жорстка орієнтація на думку інших або гіпертрофована довіра до досвіду інших суб'єктів;

е) орієнтація у виборі способів розв'язання професійних завдань на обмежене коло нормативних «шаблонів», тенденція до виконання професійних завдань у межах функціонального мінімуму; низькі здібності до варіативного узгодження цілей, способів і засобів діяльності в конкретних умовах її здійснення тощо.

Недостатня розвиненість суб'єктних якостей ускладнює процес професійної ідентифікації, вироблення ефективних шаблонів професійної поведінки, орієнтирів у своєму особистісно-професійному розвитку, встановленні ефективних взаємин з іншими суб'єктами військової діяльності. У багатьох випадках це супроводжується зниженням рівня власної самооцінки, прагненням «обійти» незручні для себе ситуації взаємодії, що неминуче веде до звуження сфери професійної активності офіцера, вибору «хибних» орієнтирів в особистісно-професійному зростанні [6].

На думку В.В. Ягупова, аналіз та узагальнення особливостей, притаманних військово-професійній діяльності офіцера, дозволяють виокремити провідні якості, риси та прояви суб'єкта професійної діяльності:

– свідомо активність, яка безпосередньо спрямована на професійну діяльність і на самоактуалізацію в ній;

– свідомо включеність особи (як суб'єкта професійної діяльності) у систему суспільно-виробничих відносин шляхом виконання конкретних посадових компетенцій у певному професійному середовищі;

– ступінь сформованості провідних психічних властивостей та якостей як представника певного професійного середовища та конкретного фахівця; чим є сформованість професійно важливих якостей – професійної свідомості та самосвідомості, фахової Я-концепції, системи індивідуальних цінностей професійної діяльності та фахового буття, професійна суб'єктність;

– свідомо цілеспрямована саморегуляція, самоорганізація та самодетермінація своєї професійної поведінки й діяльності як професійного суб'єкта;

– здатність і готовність нести усвідомлено повну відповідальність за результати, а також і наслідки своїх дій, учинків, поведінки і діяльності у межах виконання своїх посадових компетенцій як фахівця;

– професійна суб'єктність, тобто професійна підготовленість, суб'єктна готовність і фахова здатність бути суб'єктом професійної діяльності у певному професійному середовищі.

Зміст цих якостей, проявів і рис залежить від багатьох суб'єктивних і об'єктивних обставин, певних передумов, закономірних, а дуже часто й ситуативних умов індивідуального, соціального та професійного буття людини, які в психології особистості прийнято називати основними чинниками формування особистості як суб'єкта соціального буття чи соціального суб'єкта, а також і суб'єкта професійного буття [12, с. 84].

Узагальнення ідей, що містяться в сучасних наукових підходах до проблеми суб'єкта і суб'єктності, дозволяють І.В. Сиромятникову визначити професійну суб'єктність як засновану на позитивному ставленні і професійному досвіді

людини інтегральну психічну якість, що визначає її тенденцію і здатність до ініціації і регулювання професійної активності відповідно до внутрішніх критеріїв ефективності та доцільності в ситуаціях, які передбачають певну свободу вибору і відповідальність за нього. Основними вимірами професійної суб'єктності є індивідуально-особистісний, соціально-комунікативний і професійно-діяльнісний.

Стосовно діяльності офіцера, то актуальність вивчення проблеми професійної суб'єктності, на думку автора, зумовлена низкою обставин:

– по-перше, серйозними суперечностями між вимогами професійної діяльності офіцерів, яка характеризується складною взаємозалежністю правових, соціальних, психологічних та етичних аспектів, наявністю значної кількості ситуацій діяльності, що характеризуються нормативно невизначеністю і недостатньою здатністю офіцерів до ініціативних і відповідальних дій у таких ситуаціях;

– по-друге, протиріччями між об'єктивною спрямованістю суспільної свідомості до офіцера як ключової фігури в забезпеченні бойової готовності Збройних Сил, дисципліни і правопорядку, неоднозначністю його суб'єктного статусу, в психологічному і матеріально-організаційному плані регулюючи його позицію, зважаючи на виконавчу енергозберігальну професійну поведінку або провокувальний відхід із професії;

– по-третє, значними недоліками у функціонуванні системи професійного супроводу офіцерів, переважною орієнтацією професійної підготовки та адміністрування діяльності на відтворення нормативно-виконавських шаблонів і стилів професійного мислення і поведінки, відсутністю адекватних, науково обґрунтованих підходів, що дозволяють ефективно реалізовувати завдання формування і розвитку офіцера як суб'єкта власного професійного розвитку та професійної діяльності.

Актуалізація і прояв суб'єктності у професійній ситуації забезпечується взаємопов'язаними між собою процесами самовизначення, психічного центрування і психічного інтегрування, що представляють у своїй сукупності єдиний механізм реалізації професійної суб'єктності [10].

Висновки та пропозиції. З урахуванням потреб суспільства, вимог до системи військової освіти, умов проходження служби офіцером, усвідомлення необхідності підвищення рівня його професіоналізму, необхідним є пошук ефективних підходів до підготовки майбутніх офіцерів Збройних Сил України у вищих військових навчальних закладах.

Сформована під час навчання майбутнього офіцера у вищому військовому навчальному закладі професійна суб'єктність є вищою формою регуляції його військово-професійної діяльності та важливою передумовою особистісно-професійної самоактуалізації офіцера Збройних Сил України, що забезпечує узгодженість особистих потреб, здібностей, очікувань відповідно до умов та вимог військово-професійної діяльності у військових частинах, гармонічно поєднується з позитивною Я-концепцією офіцера, професійною зрілістю, відповідальним ставленням до військово-професійної діяльності та її результатів, адекватною самооцінкою, саморефлексією та активністю в самореалізації у професії офіцера.

Подальші перспективи дослідження полягають у розробці методики формування та розвитку професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів на всіх етапах професійного становлення як професіонала та особистості.

Список використаної літератури:

1. Абульханова К.А. Принцип субъекта в отечественной психологии. Психология. *Журнал Высшей школы экономики*. 2005. Т. 2. № 4. С. 3–22.
2. Абульханова-Славская К.А. О субъекте психической деятельности. Москва, 1973. 287 с.
3. Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке. *Психологический журнал*. 1993. Т. 4. № 6. С. 3–15.
4. Быкова А.В. Разработка теоретической модели формирования субъекта профессиональной деятельности. *Фундаментальные исследования*. 2013. № 10. С. 287–299.
5. Воробьева Л.И. Гуманитарная психология: предмет и задачи. *Вопросы психологии*. 1995. № 2. С. 19–30.
6. Осьодло В.І. Психологія професійного становлення офіцера: монографія. Київ, 2012. 463 с.
7. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург, 2003. 512 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург, 2005. 713 с.
9. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека. Москва, 2000. 416 с.
10. Сыромятников И.В. Психология профессиональной субъектности управленческих кадров: монография. Москва, 2006. 248 с.
11. Узнадзе Д.Н. Общая психология. Санкт-Петербург, 2004. 413 с.
12. Ягупов В.В. Військова психологія: підручник. Київ, 2004. 656 с.

Kapinus O. Psychological and pedagogical analysis of problems of subject formation and subjectivity for future officers of the Armed forces of Ukraine

The article analyzes the psychological and pedagogical approaches available in the scientific discourse to the question of the subject's formation and subjectivity in future officers of the Armed Forces of Ukraine while studying at higher military educational institutions. The essence and content of the professional subjectivity of the officer of the Armed Forces of Ukraine as an integral professionally important quality, which determines his life and professional perspectives as a subject of military-professional activity, is generalized and defined.

It has been established that professional subjectivity determines the tendency and ability of a person to initiate and regulate professional activity in accordance with internal criteria of efficiency and expediency in situations that provide for a certain freedom of choice and responsibility for it. The determining quality of subjectivity is the authorship of their own lives, which is impossible without self-determination, the expressiveness of a particular position of a person. The problem of the development of subjectivity is reflected in the lack of development or disproportions of its individual components.

It is determined that the objective precondition for the professional success of an officer of the Armed Forces of Ukraine is the formed subjectivity, which directly affects the results of his military-professional activities. Its formation takes place during training in higher military educational institutions and continues during service in military units.

The generalization of the views expressed in the scientific discourse allowed us to conclude that the professional subjectivity of an officer is the highest form of regulation of his military-professional activity and an important prerequisite for personal and professional self-actualization, which ensures the coherence of personal needs, abilities, expectations in accordance with the conditions and requirements of the military – professional activity in military units, is harmoniously combined with positive I-concept of an officer, professional maturity, responsible attitude to military-professional activity and its results, adequate self-esteem, self-reflection and activity in self-realization in the profession of an officer.

Key words: *subjectivity, professional subjectivity, formation, structure, officer.*